

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

De actualiteit van

Reinhold Niebuhr

(Wright City 1892-Stockbridge 1971)

door *Dick Schinkelshoek*

De auteur is journalist bij het *Nederlands Dagblad* en predikant binnen de Protestantse Kerk in Nederland.

In de modder staan, maar ook idealen houden

Wie als denker invloed heeft op het politieke debat in een ander tijdperk, heeft dat zelden op basis van compleet gelezen boeken. Denkers uit het verleden spreken ons niet zelden over het graf heen toe in citaten – meestal slechts een handvol.

Als dat voor iemand geldt, zowel in de Amerikaanse politiek als in christendemocratische kring, is dat voor de protestantse (lutherse) theoloog en politiek filosoof Reinhold Niebuhr. Barack Obama haalt hem geregeld losjes en met instemming aan. Daarvoor wist ook George W. Bush (of in ieder geval diens *speech writer*) Niebuhr te vinden, en was hij al inspiratiebron geweest voor zowel Henry Kissinger als Jimmy Carter.

Binnen het CDA worden woorden van Niebuhr er ook wel eens bij gesleept (hoewel minder vaak dan in de Verenigde Staten,

zijn thuisland), vooral omdat ze een idee geven van hoe je levensbeschouwing en politiek zinvol op elkaar zou kunnen betrekken – zonder dat het Binnenhof kerk hoeft te worden, of de kerk komt te vallen onder de macht van het Binnenhof.¹

En toegegeven: veel van de citaten van Niebuhr die geregeld terugkeren, staan als een huis. Ze getuigen van een diep inzicht in hoe politiek werkt en in hoe ze zou moeten werken. Dit is er zo een: ‘De bekwaamheid van de mens tot gerechtigheid maakt democratie mogelijk. De neiging van de mens tot ongerechtigheid maakt democratie noodzakelijk.’² Een andere is: ‘Het is de eerste taak van een christen om er geen christelijke politiek op na te houden.’³ En wellicht de bekendste: ‘Democratie is het vinden van zo goed mogelijke (“proxi-

mate”) oplossingen voor onoplosbare problemen.⁴

* * *

Je zou bijna vergeten dat de grootste bijdrage van Reinhold Niebuhr aan de (christelijk georiënteerde) politieke filosofie de magistrale manier is waarop hij idealisme en realisme, geloof en politiek, moraal en macht, verlangen naar de horizon en staan in de blubber methodisch met elkaar wist te verbinden – zónder ze in elkaar op te laten gaan. Als Niebuhr iets voor christendemocraten vandaag betekent, dan is het in zijn afgewogen visie op moraal en macht.

Overigens moet Reinhold Niebuhr niet verward worden met zijn jongere broer en vakgenoot H. Richard Niebuhr (1894-1962). Richard werd hoogleraar christelijke ethiek aan Yale University en schreef het veel herdrukte *Christ and culture* (1951). Reinhold begint zijn werkzame leven in 1915 als luthers predikant in Detroit. Hij bekritiseert er de grote macht die autobouwer Henry Ford over zijn werknemers heeft. Ford betaalde zijn arbeiders beter dan wie ook (de ‘five dollar day’), maar eigende zich tegelijk over hen grote zeggenschap toe, tot in hun privélevens aan toe (zo moest men voor grote persoonlijke uitgaven toestemming vragen).⁵ Ford regeerde niet alleen als een absoluut vorst over zijn werknemers, maar dehumaniseerde hen ook met de lopende band die hij twee jaar eerder invoerde, zo vond Niebuhr.⁶

Zijn kritiek op Ford levert hem bekendheid op onder linkse progressieve protestanten en in 1928 krijgt Niebuhr een aanstelling aan het Union Theological Seminary in New York. Hoewel Niebuhr als evenwichtsdenker zich later evenzeer tegen het progressieve denken zal keren, blijft hij altijd een afkeer

houden van ongebreideld kapitalisme, en dan niet zozeer uit economische overwegingen, maar vanwege morele bezwaren: omdat het een kleine groep mensen (of bedrijven) een grote en oncontroleerbare hoeveelheid macht over anderen geeft.

In 1930 wordt Niebuhr hoogleraar praktische theologie – een wat opmerkelijke functieomschrijving voor iemand die zich de rest van zijn carrière grotendeels met politieke filosofie zou bezighouden. Via internet zijn sommige van de preken die hij voor studenten hield te beluisteren.⁷

* * *

Het fascinerende – maar ook het complexe – aan Niebuhr is dat hij altijd met twee woorden spreekt. Zijn gehele wetenschappelijke carrière vecht hij op twee fronten, namelijk enerzijds tegen het ‘naïeve’ progressieve denken en anderzijds tegen het ‘ideaallose’ conservatisme. Dacht in De-

.....
Niebuhr vecht zijn gehele wetenschappelijke carrière op twee fronten: tegen het ‘naïeve’ progressieve denken en tegen het ‘ideaallose’ conservatisme
.....

troit progressief Amerika in Niebuhr een bondgenoot met een scherpe pen te hebben gevonden, in 1932 verschijnt van zijn hand een boek dat als een dolkstoot werkt. Het boek draagt de veelzeggende titel *Moral man and immoral society* en het markeert Niebuhrs afscheid van de progressieve *social gospel*-beweging.⁸ Opvallend is dat in het boek vrijwel nergens een beroep op de christelijke traditie wordt gedaan, terwijl die tegelijk op iedere bladzijde

voelbaar aanwezig is. Niebuhr probeert het gehele boek te bouwen op *common sense*.

Mensen verlangen naar macht; naar zelfrealisatie, voortbestaan en het vergroten van de eigen mogelijkheden. Dat verlangen is sterk, maar wordt tegelijkertijd aan alle kanten ingedamd. Als individuele mensen beschikken we over een geweten; we kunnen elkaar in de ogen kijken, we kennen berouw en vergeving. We kunnen ons laten leiden door liefde. We zijn – kortom – *moral*.⁹

Op collectief niveau (groepen, bedrijven, instituten, landen) werken de meeste mechanismen van de moraal echter niet, is het verstrekende inzicht van Niebuhr. Groepen kunnen elkaar niet in de ogen kijken, landen hebben geen geweten, bedrijven kunnen niet liefhebben. Dat geldt alleen voor individuen. Op collectief niveau wordt het verlangen naar macht, naar uitdijen en vergroten, van nature veel minder ingedamd dan op individueel niveau. Collectieven hebben geen moreel kompas. Ze kennen geen liefde. *Society*, in welke vorm ook, is *immoral*.¹⁰

Om die reden heeft het volgens Niebuhr ook niet veel zin bedrijven, banken, landen op te roepen om zich moreel te gedragen, zichzelf te ‘reguleren’. Alleen individuen kun je (met wisselend succes) aanspreken op hun gedrag; bij collectieven spelen andere motieven.

Toch geeft Niebuhr daarmee de realpolitiker geen ruim baan, alsof op collectief niveau alleen nog het recht van de sterkste kan gelden. Niebuhr redeneert: als macht en moraal elkaar niet in evenwicht kunnen houden, zoals op individueel niveau, dan helpt op collectief niveau alleen maar macht tegen macht. Machtsevenwicht, verdelen van de macht, elkaar controlerende machten. Macht is op collectief niveau zo’n machtig

ding, dat kun je maar het best in kleine stukjes snijden. Leidraad op collectief niveau – in de politiek dus – zou daarmee niet de (naasten)liefde moeten zijn, maar een ‘lager’ principe dat een meer bemiddelend karakter draagt: *justice*, gerechtigheid.¹¹

Zelfs Mahatma Ghandi (voor wie Niebuhr grote bewondering heeft) is recent tot die conclusie gekomen, constateert Niebuhr aan het einde van zijn boek niet zonder genoeg: het koloniale bewind in India zal niet zwichten voor een moreel appel alleen, citeert hij Ghandi. Om de regering in Engeland te bewegen is burgerlijke ongehoorzaamheid nodig, net als boycots en stakingen. Ghandi propageerde een aanpak zonder geweld, maar zijn aanpak was er niettemin een van macht tegen macht.¹²

* * *

Niet alleen moraal, niet alleen idealen – maar ook niet alleen macht en politiek pragmatisme. In de modder staan, maar ook idealen houden. De rest van zijn leven heeft Niebuhr geprobeerd zijn evenwichtsmodel verder uit te werken. Enerzijds streed hij tegen het – in zijn ogen – naïeve vooruitgangsgeloof van de progressieve *liberals* en de volgelingen van de social gospel-beweging. Zij zouden te gemakkelijk uitgaan van de goede intenties van mensen. Alsof het kwaad in de wereld, de armoede, het onrecht, zich door redelijkheid en sociale maatregelen laten uitroeien. Zij rekenen alleen met idealen, met de moraal. *The children of light*, zal Niebuhr hen vanaf de jaren veertig licht spottend noemen.

Anderzijds keert hij zich evenzeer tegen de mentaliteit van de ‘orthodoxe protestant’ voor wie alles doordrenkt is van de zonde, die alleen weet van macht, orde en hard ingrijpen, die het falen en de armoede

van zijn medemens alleen als diens eigen schuld en het bewijs van diens onwil kan beschouwen, uitlopend op het adagium dat Niebuhr rond de Ford-fabrieken zo vaak had gehoord: wie arm is, is lui. Alsof er geen enkele verbetering in deze wereld mogelijk is. *The children of darkness* noemt Niebuhr hen, met pijn in het hart.

In zijn compacte theologische en politiek-filosofische onderbouwing van de democratie, *The children of light and the children of darkness* uit 1944 (een titel die nu geen uitleg meer behoeft), ontvouwt Niebuhr zijn middenweg, zijn steeds evenwichtiger wordende visie op macht en moraal.¹³ Democratie is mogelijk, houdt hij de realist voor. Mensen kunnen echt wel wat bereiken: een rechtvaardig bestuur, inspraak. We zijn niet noodzakelijk overgeleverd aan de tirannie. Maar democratie is óók nodig, zo houdt hij de idealist voor. Zonder democratie, zonder elkaar in evenwicht houdende machten, zonder corrigerend parlement, krijg je alsnog de tirannie.

* * *

De concrete politieke stellingname van Niebuhr (hij was bijvoorbeeld een voorstander van kernbewapening en Amerikaanse deelname aan de Tweede Wereldoorlog, en sceptisch over de Verenigde Naties)¹⁴ is zo veel jaar na dato wellicht niet zo relevant meer, al biedt deze een fascinerend inkijkje in het denken van een man die niet alleen abstract over politiek wilde nadenken, maar ook concreet. Wat Niebuhr vandaag allereerst biedt, is een politieke manier van denken.

In de grond van zijn hart is en blijft hij een politieke realist: de politicus én de politiek filosoof hebben allereerst te kijken naar wat haalbaar is in de samenleving. Niet de politieke oplossingen deduceren uit de ei-

gen idealen (van boven naar beneden), maar inductief oplossingen formuleren vanuit de politieke realiteit (van beneden naar boven).¹⁵ We leven niet in een perfecte, maar in een gebroken wereld. En wat we ook doen:

.....
In de grond van zijn hart is en blijft Niebuhr een politieke realist: de politicus én de politiek filosoof hebben allereerst te kijken naar wat haalbaar is in de samenleving
.....

dat zal altijd zo blijven. Politiek bedrijven is dus in de eerste plaats pragmatisch zijn, doen wat werkt.

Toch schiet politiek realisme volgens Niebuhr alleen tekort. Want welke oplossingen moet je kiezen als het meest haalbaar, als 'proximate', als je geen idealen kent? Een politicus moet een ideaal hebben, een visie, een levensbeschouwing, geloof – zolang hij maar niet denkt het ooit geheel te kunnen verwezenlijken. Idealen zijn een richtsnoer, een teken aan de horizon. Niet meer, niet minder. Zijn idealen ontleent Niebuhr aan het christelijk geloof (evenals zijn visie op de mens als ambivalent (zondig én liefhebbend) wezen). Vandaar zijn uitspraak: de eerste taak van een christen is om er geen christelijke politiek op na te houden. Het christelijke is hooguit (afgeleid) ideaal in de politiek. Daarbij oriënteert Niebuhr zich met name op de kerkvader Augustinus, die hij 'de eerste grote realist in de westerse geschiedenis' noemt.¹⁶ Het christelijke is te mooi, het ideaal te groot om een-op-een te verbinden met de modderige politieke praktijk. Bovendien verlies je dan een kerngege-

ven uit het christelijk geloof uit het oog: dat God uiteindelijk recht doet, en dat hij zijn Koninkrijk vestigt, en niet wij. Dat wil echter niet zeggen dat wij ons niet op die horizon moeten richten – zo veel wij kleine mensen kunnen. Zonder idealen dreigt in de samenleving tirannie (in welke vorm ook).¹⁷

Deze manier van denken en politiek bedrijven noemt Niebuhr ‘christelijk realisme’: liefde als ideaal (en belofte) voor het individu, gerechtigheid voor de collectieve sfeer. In je achterhoofd houden dat liefde-loosheid en onrecht in dit ondermaanse altijd blijven bestaan, maar je er desondanks niet bij neerleggen.

Noten

- 1 Niebuhrs invloed (verder dan citaten) is in Nederland onder meer terug te vinden in het werk van de vorig jaar overleden protestantse ethicus Gerrit de Kruijf. Met name in diens magnum opus *Waakzaam en nuchter. Over christelijke ethiek in een democratie* (Baarn: Ten Have, 1994) is Niebuhrs invloed duidelijk zichtbaar (vgl. onder meer pp. 143-145 en p. 171). Zie ook: Ruurd Veldhuis, *Realism versus utopianism? Reinhold Niebuhr's Christian realism and the relevance of utopian thought for social ethics* (proefschrift). Assen: Van Gorcum, 1975.
- 2 Reinhold Niebuhr, *The children of light and the*

children of darkness. A vindication of democracy and a critique of its traditional defense. New York: Charles Scribner's Sons, 1944, p. iv.

- 3 Reinhold Niebuhr, *Faith and politics. A commentary on religious, social, and political thought in a technological age*. New York: G. Braziller, 1968, p. 123.
- 4 Niebuhr 1944, p. 118.
- 5 Vgl. Richard Snow, *'I invented the modern age.'* *The rise of Henry Ford*. New York: Simon & Schuster, 2013.
- 6 Over zijn periode als predikant in Detroit en zijn verontwaardiging over het sociale onrecht van de industrialisatie schreef Niebuhr later het autobiografische boekje *Leaves from the notebook of a tamed cynic* (1930).
- 7 Zoals op de website van Elmhurst College, waar Niebuhr studeerde: <http://public.elmhurst.edu/collections/niebuhrlegacy/124214839.html>.
- 8 Reinhold Niebuhr, *Moral man and immoral society*. New York: Charles Scribner's Sons, 2005.
- 9 Niebuhr 2005, p. 35 e.v.
- 10 Niebuhr 2005, p. 56 e.v.
- 11 Niebuhr 2005, p. 152.
- 12 Niebuhr 2005, p. 159.
- 13 Niebuhr 1944.
- 14 Vgl. Reinhold Niebuhr, *Christian realism and political problems*. Londen: Charles Scribner's Sons, 1955; en de essaybundel *Essays in applied Christianity*. New York: Meridian Books, 1959.
- 15 Reinhold Niebuhr, 'Augustine's Political Realism', in: Niebuhr 1955, p. 114 en 115.
- 16 Niebuhr 1955, p. 115.
- 17 Veldhuis 1975, pp. 105-106. Zie ook Niebuhrs wellicht meest systematische werk: *An interpretation of Christian ethics*. New York: Harper & Brothers, 1935.